

Beszámoló az MTA Néprajzi Kutatóintézete 2006. évi tudományos tevékenységéről

I. A kutatóhely fő feladatai a beszámolási évben

1. Kiemelt kutatási témák: *Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás; valamint társadalomnéprajzi jelenkutatás vizsgálatok: egyének és helyi közösségek élet- és alkalmazkodási stratégiái, a közösségszerveződés új formái, a lokális és etnikai identitás kérdései.*

2. A néprajztudomány alapvető kézikönyveinek, a Magyar Néprajz utolsó kötetének és az angol nyelvű összefoglalás, az Encyclopaedia of Hungarian Folk Culture feladatai a kötetek befejezése, publikálása érdekében.

3. Folyamatok a népi kultúra alakulásának történetében: forrásfeltárások, -kiadások, társadalomtörténeti vizsgálatok.

4. Folklórszövegek (mesék, mondák, egyéb elbeszélő műfajok), a hitvilág, a népi vallásosság jelenségei és szokások gyűjtése, forrásfeltárások, adatbázisai továbbépítése, elemzése, a hagyományozódás kérdései, a folklorizálódás és a folklorizmus jelenségeinek vizsgálata.

5. Etnológiai kutatások több terepen és kutatási témakörben

II. Az év folyamán elért kiemelkedő kutatási eredmények, azok társadalmi hasznossága

1. Kiemelt kutatási témák

1.1. Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás

Az európai integrációban különféle szinteken részt vevő, részben az uniós csatlakozás előtt álló szomszédos országokban a magyar kisebbségi- és szórványproblémák kezelésében új perspektívák nyílnak. A regionalitáson, a szubszidiaritáson alapuló támogatás- és fejlesztéspolitikai felértékeli a helyi és mikroregionális kötődésű etnikai csoportok kulturális, civiltársadalmi, közösségépítő, közművelődési potenciálját.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetével és a Kriza János Néprajzi Társasággal együttműködve a kalotaszegi Zsobokon (Jebucu) 2006. június 9–12. között *Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás – Nemzetközi összefogás a szórványkérdésben* címmel konferenciát rendezett. A Nemzeti Kulturális Alap által támogatott rendezvény szervezői a Kárpát-medencei szórványkutatás aktuális eredményeinek összegzését, megvitatását és a szórvány-probléma 21. század eleji kezelését, megoldások keresését és kidolgozását, valamint ennek szélesebb szakmai-közéleti, döntéshozói körben való megismertetését tűzte ki célul. A széles szakmai összefogással szervezett konferencia és tapasztalatcsere a szórványkutatásban és -

gondozásban részt vevő kutatók, lelkesek, tanárok, helyi döntéshozók és civiltársadalmi szereplők vélemény- és tapasztalat-transzferjére épült.

A szórvány probléma társadalmi súlyosságát jelzi, hogy az erdélyi magyarság több mint fele szórványhelyzetben él. A szórvány probléma nem szűnik, mert a szórványmagyarság újratermelődik. Fontos fejlemény a 21. század kezdetén, hogy az európai integráció a szomszédos országok számára a magyar kisebbségi- és szórványproblémák kezelésének kérdésében új perspektívákat nyitott. Az új lehetőségekkel csak akkor lehet élni, ha van tudományos elméleti megalapozottságú koncepció a fenti kérdéskörben, amire más tudományágak és a gazdasági szektor szakemberei is támaszkodhatnak.

Tekintve a kérdés társadalmi súlyát, nemzetközileg is kiemelt fontosságát, az intézet a konferencia előadásából egy válogatott angol nyelvű kötetet jelentetett meg 12 ív nyomdai terjedelemben. 2007 folyamán az előadásokat egy magyar nyelvű kötetben is meg kívánja jelentetni az intézet.

1.2. Jelenkutatás

A paraszti társadalom felbomlásával felértékelődött a jelenkutatás szerepe. A magyar néprajz több mint két évszázados – éppen a zömmel történeti kutatásokon alapozódó – tapasztalata révén azonban számos olyan eredmény, módszer, elméleti megfontolás birtokában van, amely képessé teszi, hogy ne csak a szorosán vett, ma már inkább csak kikövetkeztetett hagyományosnak nevezett paraszti társadalmat és műveltséget elemezze. Ilyen lehetőség a szociológiai, ökológiai, antropológiai és más diszciplínák módszertani és elméleti tapasztalataival kibővült, jelentőségében és eredményeiben is megerősödött társadalomnéprajzi jelenkutatás is. A Néprajzi Kutatóintézet társadalomnéprajzi kutatásainak legfontosabb törekvése a lokális társadalmak jelenkori komplex vizsgálatának elmélyítése. Az intézet nagyon fontos feladatának tartja, hogy a legújabb kutatási eredményeket közreadó publikációkkal, a kormányzatot és a helyi döntéshozókat segítő szakértői munkákkal és a kutatók tudományos ismeretterjesztő tevékenységével a néprajztudomány által felhalmozott ismeretanyag társadalmi és gazdasági szinten közvetlenül is hasznosuljon.

Állandóság és változás, hagyomány és modernizáció, azok a kulcsfogalmak, amelyek köré a vizsgálatok szerveződnek. A földrajzilag és típusaiban eltérő helyi társadalmak a gazdasági és társadalmi változások különböző modelljeit képviselik, a kutatások középpontjában azok a kérdések állnak, hogy a magyar vidék jelenkori kiütkeresésében milyen szerepe van a korábbi gazdasági stratégiák, a helyi hagyományok újraéledésének vagy átértékelésének, illetve a modernizációs minták követésének. Az egyre szélesedő kutatások vizsgálják az egyének és a helyi közösségek élet- és alkalmazkodási stratégiáit, a közösségszerveződés új formáit, a lokális és etnikai identitás kérdéseit, a helyi politika és a hatalom viszonyát. Ezek a vizsgálatok három idősíkot ölelnek fel: egyrészt a szocializmus időszakában lezajlott folyamatokra koncentrálnak, az ehhez viszonyított változásokra a rendszerváltozást követően, illetőleg arra, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozásnak milyen következményei érzékelhetőek a helyi társadalmak szintjén. *A paraszti közösségek felbomlásának, átalakulásának vizsgálata, az értékrend változás követése falun a 20. század második felében* elnevezésű, OTKA támogatással végzett

kutatásban az egyén és közösség viszonyát, az értékrendek megváltozását, a lokális kapcsolatháló alakulását, közösségi minták és normák változását, illetve a változás és folyamatosság kérdéskörét kutatják a projektben dolgozók a kiválasztott lokális közösségekben, az 1945-től napjainkig terjedő időszakra fókuszálva, elsősorban a társadalomnéprajz és a kulturális antropológia elméleti és módszertani bázisáról kiindulva. A kutatás különböző előéletű/társadalmi helyzetű kisújszállási tévesztagek (volt cseléd, középparaszt, kulákká nyilvánított nagygazdával) életsorsán, önértékelő reflexióin keresztül igyekszik bemutatni a szocialista korszakban bekövetkezett értékrend-változást. Egy 100 évet élt parasztgazda életsorsa és tudásanyaga – monografikus igényű feldolgozása *A személyes paraszti tudás érvényessége – Kisújszállás társadalmi és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében* címmel látott napvilágot az intézet *Néprajzi tanulmányok* sorozatában, és 2006 novemberében, a tudomány ünnepe alkalmából a Magyar Tudományos Akadémia és az Akadémiai Kiadó nívódíjjal jutalmazta.

Az átalakuló helyi társadalmak az ezredfordulón kutatás részeként folyik Tarján rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi átalakulásának vizsgálata. A kutatás azokat az egyéni, közösségi illetve lokális meghatározókat elemezte, amelyek szerepet játszanak vagy játszhatnak a jelenkori gazdasági és társadalmi változásokban, folyamatokban. Ez jelenti egyfelől gazdasági szereplők, társadalmi csoportok illetve a lokális közösség vizsgálatát. Egyéni életutak, vállalkozástörténetek feltárása során elsősorban a különféle tőkefajták meglétére, felhasználásának módjára fókuszálva, ugyan úgy, ahogy a lokális közösség esetében pedig annak vizsgálata, hogy a helyi politikai vezetés hogyan és milyen tőketípusokat használ fel céljai eléréséhez. A politikai antropológia irányultságú kutatás egyik legfontosabb fókuszpontja a nemzetiségi identitás tőkeként való, egyéni és közösségi szinten egyaránt megvalósuló hasznosításának feltárása, az egyéni és közösségi folyamatok megértése.

A tatabányai bányásznap vizsgálatának középpontjában az ünnep átalakulása, az átalakulás háttérében álló társadalmi-gazdasági változásokból eredeztethető okok feltárása, a folyamat lehetséges tanulságainak felkutatása áll.

Az Alkalmazkodási stratégiák a vidék gazdaságában OTKA támogatással folyó jelenkutatás résztvevői alapvetően a vidéki gazdaság, a helyi munkaerőpiac sajátosságait, a kiválasztott települések és lakóik megélhetési stratégiáit a gazdaságantropológia és gazdaságpszichológia módszereivel és szemléletével kutatják.

Az Aprófalvak és aprófalusiak életesélyei kutatási program résztvevői aprófalvas térségek gazdasági és társadalmi jellegzetességeit, lehetséges belső erőforrásait igyekszik feltárni a szociológia és kulturális antropológia módszereivel. A kutatást az MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztálya koordinálja, de a kutatásban a Néprajzi Kutatóintézet egy munkatársa is részt vesz.

Egy észak-magyarországi falu, Varsány megismételt társadalomnéprajzi kutatása azzal a tanulsággal járt a javak generációk közötti mozgásának témája kapcsán, hogy a családok együttműködésével, amelyben az idősebbek pozícióit erősítette a tulajdonosi helyzet, egy az individualizációval ellentétes trend állapítható meg.

Korábbi egyéni kutatásokra alapozódva körvonalazódott egy, a generációk helyzetét felmérő és közös/egyeztetett szempontokat érvényesítő kutatás lehetősége.

Fontos eredményeket hozott az öregek, továbbá a középkorú-öregedő, egyedül maradt nők speciális helyzetének, szerepének vizsgálata a lokális társadalmakban. A generációk együttélése és együttműködése témakörben folyik az idősök társadalmi helyzetének, a nagyszülők és unokák kapcsolatának vizsgálata a Szilágyságban. Kérdőíves felmérés történt a 14-18 éves unokák körében, a network analízis módszerével feltárult a nagyszülők kapcsolathálója, interjúk készültek felnőtt unokákkal és nagyszülőkkel. A vizsgálatban jól körvonalazódik a kapcsolattartás preszocialista stratégiáinak, a szocialista korszak lehetőségeihez való alkalmazkodásnak és a jelenkori kihívásoknak való megfelelési törekvések összefonódása, közös rendszerben való működése.

A társadalmi érintkezés formái, az igényvilág alakulása, az épített környezet, a lakóter berendezése és használata összefonódik a nemzedékek egymás közötti viszonyának vizsgálatával, különös tekintettel a fiatalok szubkultúrájának, ezen belül a post-adolescence jelenségének vizsgálatával.

A tisztaság és jól ápoltság fogalmának, a testápolás eszközkészletének és a testápolás gyakorlatának változása a 20. században, napjainkig tartó átalakulását vizsgálva feltűnő, hogy az 1990-es évektől kezdtek csak eltűnni a falusi háztartásokból a paraszti, parasztpolgári tisztálkodási szokásokhoz tartozó eszközök.

2. A néprajztudomány intézetben készülő kézikönyvei: a *Magyar Néprajz* és az *Encyclopaedia of Hungarian Folk Culture* szerkesztési feladatai

2.1. A Magyar Néprajz I.1. fél-kötetének munkálatai

A kézikönyv OTKA (T042789) támogatással készül. Elkészült *Az etnográfia története Magyarországon* című fejezet teljes szövege mintegy 6,6 szerzői ív terjedelemben (130 oldal). Elkészült *A magyar népesség története (1918–2000)* című résztéma utolsó fejezete kb. 2 szerzői ív terjedelemben. Elkészült a *Népcsoportok és regionális kultúrák* résztéma két jelentős fejezete közel 6 szerzői ív terjedelemben (Alföld, Erdély). Összességében mintegy 14,5 szerzői ívvel gyarapodott a tervezett kötet anyaga.

Nem készült el *A folklorisztika története Magyarországon* című résztéma kézírata. Az OTKA-kutatás e témában 2006-ban lezárult, s elérkezett a zárójelentés fázisába.

A magyar népi kultúra történetét korszakonként bemutató I.2. fél-kötet a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) támogatásával készült. A kutatás lezárult, 2006-ban a befutott szövegek szerkesztése is megkezdődött. Zárójelentését 2006-ban elfogadták. A további szerkesztés és a kiadás akadálya 5 várt kézirat hiánya.

2.2. Encyclopaedia of Hungarian Folk Culture szerkesztése

Az angol nyelvű összefoglaló túlnyomórészt az intézet munkatársai által megírt (l. korábbi jelentések) fejezeteinek összevetése, egyeztetése, szerkesztése, lektorálásra való előkészületei történtek meg a tárgyévben.

3. Folyamatok a népi kultúra alakulásának történetében: forrásfeltárások, -kiadások, társadalomtörténeti vizsgálatok.

A népi kultúra tárgyi és szellemi örökségének forrásfeltárása, adatbázisokba való rendezése, elemzése témacsoportban folyt a *Szőlőhegyi közösségek működésének változása a 17-19. század folyamán a Dunántúlon II.* elnevezésű kutatás. Befejeződött a dunántúli szőlőhegyi közösségek (hegyközségek) OTKA támogatással folyó, négy szakaszra tervezett, történeti-néprajzi kutatásának második szakasza. A téma levéltári forrásainak feltárására, a források archiválására, kiadására és bizonyos témakörök feldolgozására vállalkozó kutatás eredményeként a munka korábbi szakaszában megalapozott Hegytörvény Archivum gazdag dokumentumanyaggal (főleg írott források, kisebb részben képek és térképek másolatai) gyarapodott. A *magyar szőlő- és borkultúra története és néprajza* kutatásának keretében folytatódott az alföldi borvidék 19–20. századi történetének feldolgozása.

„Ipari táj”. A bányák, gyárak, műhelyek népe a 19–20. században címen kb. 25 íves kötet összeállítása (részben megírása), illusztrációinak összegyűjtése, szerkesztése történt a tárgyévben.

A népi kultúra a nemzettudatban. Közvélemény és szakkutatás (19-20. század) OTKA-kutatásban azt a kérdést vizsgálták, hogy mit jelentett a „magyar ruha” a közemberek körében, mennyire követte anyagában, díszítményében az előtük járók öltözetét? *Folyamatok a magyar paraszti öltözködés alakulásában 17-20. századi viselettörténeti adatok tükrében* című dolgozat résztémájaként a 19-20. századi parasztosodás-polgárosodás folyamathoz a kelengye szerepének és a színhalmozás lehetőségének feldolgozása történt meg.

A Köznépi textilkultúra a közgazdasági és művelődési változások tükrében 1850–1950. program keretében a falusi nőnevelés és a népszínműveknek a paraszti mentalitásban tapasztalható hatásával kapcsolatos kutatások folytak. A kutatás témája a magyar faluk, mezővárosok parasztlakosainak hozzávetőleg a 19. és a 20. század közepe közötti öltözködése. A kutatás vizsgálja a hatóságok, igazgatási szervezetek intézkedéseit, az iparos oktatás mellett a népiskolai kézimunka-oktatást, a nőipariskolák szerepét, amelyek a női hímzések és csipkék szerepének növekedését eredményezték. Számba veszik a „polgárosodásnak” nevezett divat hatását és az ezzel ellentétes tendenciákat: a késői népviseletek megjelenését és szerepét a „magyaros öltözködésben”, és ezek mögött a magyar identitást és a hazai ipart erősítő mozgalmakat, amelyeknek lényeges eszközei voltak a kiállítások.

A Történeti Néprajzi Osztály munkatársainak kutatásai nyomán tanulmány született a magyar módra való bőrkikészítés továbbélése a 17–18. századi limitációk alapján valamint a piarista rend dörgicsei birtokközpontjának kiépítése a helyi ökológiai, gazdasági, társadalmi-vallási viszonyok függvényében.

Egyház és társadalom kölcsönhatása a kora újkori református források tükrében kutatás azt vizsgálja, hogy a kora újkori erdélyi levéltári források alapján annak kutatása, hogy az egyház normateremtő, egyéni és közösségi viselkedést szabályozó szerepe miként érvényesült a gyakorlatban. Az egyházi törvények által rögzített normákat mennyire tudták érvényesíteni a református vallást követő közösségekben, mennyire találkoztak ezek a helyi közösségek értékrendjével és

érdekeivel, illetve buktak el azok ellenállásán. Miként működött az egyháznak a kora újkori nyugat európai példákból ismert társadalmi fegyelmező szerepe, illetve a népi kultúra gyökeres reformját célul kitűző tevékenysége.

A Történeti Néprajzi Osztály 2006. február 23–24-én *Gazdaság, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei* címmel konferenciát rendezett az MTA Jakobinus termében. A konferencia célja az volt, hogy áttekintést nyújtson a jelenleg folyó történeti néprajzi és történeti antropológiai kutatások alapját jelentő írott, képi, és tárgyi források használatával kapcsolatos kérdésfelvetésekről, módszertani és forráskritikai megközelítésekről, értelmezési lehetőségekről, három nagy témakör és az ezekhez kapcsolódó forráscsoportok vizsgálatán keresztül:

1. a gazdaság és társadalom struktúráinak, intézményeinek történeti vizsgálata;
2. a műveltség, életmód és ezzel összefüggésben a tárgyi kultúra vizsgálata;
3. az egyházak értékrend- és magatartásformáló hatása.

A kétnapos konferencián 31 előadás hangzott el, az intézetből 12 adtak elő. Mindkét napon nagy és kitartó érdeklődés, mintegy 50-70 fős hallgatóság kísérte a konferenciát. A rendezvény élénk vitákkal és jó hangulatban zajlott le.

Az intézet kutatói ugyancsak nagy létszámban szerepeltek a Pécsi Néprajz és Kulturális Antropológia tanszék által rendezett *Párbeszéd a hagyománnyal*. (2006. szeptember 1-3. Pécs) konferencián (egyik szervezője és 8 előadója). Ahol Andrásfalvy Bertalan, Kisbán Eszter és Pócs Éva irányadó kutatásaihoz kapcsolódva előadások hangzottak el többek között a boszorkányság politikumáról és az antropológia alkalmazhatóságairól az amerikai Délnyugaton, az ártéri gazdálkodásról, a Vízvölgy természeti, gazdasági és kulturális alkalmazkodásáról, a 16-17. századi vizitációkról, amelyek a hódoltság-kori Magyarország tájszerkezetének vizsgálatához is támpontot adnak, a 19. század eleji fogadók traktáiról, a palóc kizsi és a savanyú ízirány kérdéséről. A kikuju táplálkozás leírása kapcsán született annak felvetése, hogy a magyar népi táplálkozáskutatásban is az eddig érvényesítettől eltérően volna érdemes azt hangsúlyozni, hogy mit is ettek valóban a falusiak az úri szakácskönyvek alkalmi lecsapódásának rögzítésétől eltérően.

A Vízvölgyben a kultúrtáj változásának vizsgálata történeti síkon elemzi a különböző társadalmi csoportok (etnikum, foglalkozás, közösség stb.) tájra gyakorolt hatását a levéltári források és a táji elemek segítségével. Eredményei a táji diverzitás – európaiag is megfogalmazott – mint érték megismeréséhez és kialakulásához nyújtanak adalékokat.

A lengyel-magyar kétoldalú együttműködésben megjelölt témakörhöz kapcsolódóan összefoglaló tanulmány készült a magyar nemzetiségű építészek, Edgar Kovátsnak, a Zakopánében működő Faipari Iskola igazgatójának szerepéről, tevékenységének hatásáról a lengyel nemzeti stílus alakulására, a máig ható „zakopáni stílus” megteremtéséről.

Folytatódott a Zsolnay-család mintáján, életstratégiáján keresztül egy kapitalista vállalkozás történetének feldolgozása, a korábbi feldolgozás disszertációvá bővítése.

PhD-disszertáció készült a tárgyévben *Presztízstárgyak, presztízstárgy-gazdaság és etnikai identitás az erdélyi Gáborok között* címmel, amely azt a folyamatot vizsgálja, hogy a Gábor etnikai alcsoport tagjai hogyan hoznak létre a korábban nem-roma tulajdonban lévő műtárgyakból olyan etnikai és politikai identitásszimbólumokat, amelyeket részben épp a nem-romáktól való szimbolikus elhatárolódás eszközeiként definiálnak.

Az intézet egyik fiatal ösztöndíjasa a néprajzi kutatás új irányzatának az interaktív etnográfia szellemében, az interaktív technológiák – pl. html, multimédia – etnográfiai, kulturális antropológiai alkalmazásának lehetőségeit keresi, célja egy új kutatási módszer és egy integrált tudományos szoftver kifejlesztése.

A *Kárpát-medence szakértői rendszer* részét alkotó intézeti számítógépes adatbázisok bővítése, fejlesztése folytatódott, ennek keretében a magyar népi kultúra régióinak számítógépes vizsgálata: a Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek clusteranalízise, további, az atlaszban nem szereplő, más tárgykörű (nyelvi, földrajzi, egyéb kulturális tagolódási), illetve kiegészítő információkat tartalmazó térképek készítése. Elkészült a Magyar Néprajzi Atlasz elektronikus változatának 10. (virtuális) kötete, mely az atlasz szerkezetében 1900 és 1910-es időmetszetben települési és járási szinten a következő témakörökben tartalmaz összesen 93 ún. kiegészítő térképet: felekezetek és nemzetiségek aránya (abszolút, domináns, többségi), település-lélekszám, népsűrűség, közigazgatás, birtokméret, művelési ágak aránya, művelési ágak jövedelme).

4. **Folklórszövegek (mesék, mondák, egyéb elbeszélő műfajok), a hitvilág, a népi vallásosság jelenségei és szokások gyűjtése, forrásfeltárások, adatbázisaik továbbépítése**

Az intézet Folklór osztálya *Folklór és történelem* címmel (2006. november 30. – december 1.) konferenciát szervezett. A konferencia egyrészt a történelmi jelenségek folklorizálódásának kérdését vizsgálta, az írott kultúra jelenségeinek hatását a szájhagyományra. A másik nagy kérdéskör a folklór történetisége volt, hogyan köthetőek a folklór különböző műfajai, jelenségei történelmi korokhoz. Hogyan és milyen alapossággal határozhatók meg egy-egy folklór műfaj történelmi rétegei. A történelmi emlékezet működési mechanizmusát, a népi történelmi tudat jelenségeit igyekeztek magyarázni a résztvevők. A tanácskozás központi kérdése volt, hogy a múlt eseményeiről szóló, különböző műfajú folklór narratívák hogyan értelmezhetőek. A konferencián a Folklór osztály valamennyi tagján kívül több intézeti kolléga is részt vett. A konferenciát szakmán belül és elsősorban a történészek körében komoly érdeklődés kísérte.

A konferencián is több előadó választotta témájaként 1956 folklóráját.

2006-ban a kerek évforduló miatt a történelem és emlékezet kérdéskör kapcsán nagyobb nyilvánosságot kaptak a már korábban megkezdett 56-ra vonatkozó

levéltári, illetve az oral history-n alapuló kutatások, azok a gyűjtések, amelyek a forradalmi események hatását gyűjtötték a munkahelyi, iskolai, lakóhelyi és más közösségekben, hatásukat a közösségi struktúrára és az egyes emberek kapcsolatrendszerére, társadalmi megítélésére. Az 1956-os évfordulóhoz kapcsolódó kutatásokban a református egyháznak a forradalom és szabadságharc alatti szerepéről, illetve az egyházat ért megtorlások témakörében született több publikáció is.

Az írott kultúra hatásának útjai és útvesztői a folklórban kérdéskör több folklorista kutatásait is meghatározza az intézetben. A publikációs lista is tükrözi az intézeti folkloristák változatlan elkötelezettségét a magyar történelmi mondák gyűjtésében, közreadásában, rendszerezésében. Napjaink mondaképződéseinek kutatását elindító tanulmány készült el a Magyar mondakutatás fehér foltja: városi monda címmel.

PhD disszertáció készült „Hármat üt Árpád vezér rettentő pajzsára”. *A magyar honfoglalás szöveghagyományának megkonstruálása és popularizálása a 18-19. században címmel*, mely a 18. század végétől az első világháborúig terjedő időszak kalendárium- és ponyvairódalma alapján a *nemzeti narratíva*, a nemzetről szóló nagybeszélés kialakulásának, és popularizálódásának folyamatát elemezte folklorisztikai szempontból, az irodalom- és a művelődéstörténet eredményeit, módszereit is értékesítve.

Nem csak az intézet, hanem a hazai folklorisztikai kutatások fontos eseménye volt 2006-ban Ipolyi Arnold kéziratos szöveggyűjteményének kiadása. (*Tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846-1858.* Budapest, Balassi Kiadó, 2006 1012 p.) A monumentális munka Ipolyi Arnold és a Kisfaludy Társaság felhívására létre hozott gyűjtőhálózat által végzett folklórgyűjtést tette közzé, mely évtizedes adóssága a magyar folklorisztikának. Az 1840-es évek második felétől végzett gyűjtések össze akarták szedni mindazokat a hiedelmeket, meséket, népszokásokat, játékokat, amelyekben az összesűrűsödő nemzeti sajátosságok a saját korukban ismert nemzetközi párhuzamok közé helyezve képeseknek tűntek építőkövekként szolgálni egy hazai mitológia megteremtésére.

Az apokrif evangéliumok és a folklór kapcsolata, a 19–20. századi folklór szövegek először apokrif iratokban rögzített szüzséinek vizsgálata a legújabb filológiai eredmények felhasználásával OTKA támogatással folyó kutatás, mely a szövegvariálódás útját követi nyomon az írásbeliségben és a folklórban. A tárgyévben a „sült kakas megszólal” motívum elemzése készült el, a frissen felfedezett etióp „Kakas könyve” című apokrif szertartáskönyvtől napjainkig.

Az Angyalok az archaikus imádságokban témában összegző publikáció készült, a kalendáriumi szokások vizsgálatán belül pedig a pünkösdi hagyományok monografikus feldolgozása történt meg. Az evangélikus vallási néprajz kutatása kapcsán is kiemelt szerepet kaptak a pünkösdi hagyományok.

Visitatio Canonica – Válogatás az Esztergomi Prímási Levéltár egyházlátogatásaiból XVII. század. (5,5 ív) a kutatás és a téma kapcsolódik több társtudomány, így a gazdaság- és egyháztörténet, történeti földrajz, történeti demográfia, művészettörténet, valamint a levéltárosok forrásfeltáró – és kiadó tevékenységéhez. „Hármat üt Árpád vezér rettentő pajzsára”.

5. Etnológiai kutatások több terepen és kutatási témakörben

Elkészült a tárgyév folyamán az *Uráli Mitológiai Enciklopédia* hanti kötetének angol fordítása és megjelent az Akadémiai Kiadónál. Folytatódott a mansi kötet fordítása és szerkesztése, valamint az anyaggyűjtés a magyar mitológiai kötethez. Jól halad a szelkup kötet fordítása és a Magyar mitológiai címszavakhoz az anyaggyűjtés. Válogatás készül *Sámánénekből*, melyek régi, klasszikus gyűjtéseket és a szerkesztők által most gyűjtött anyagokat is tartalmaznak. A Diószegi archívum feldolgozása kumandi, tuva, tofa és burját sámánszövegek és hanganyagok megfejtésével, számítógépre vitelével, fordításával folytatódott.

Rendszeres, hosszú állomásozó terepmunkán alapulnak azok a publikációk, amelyek többek között egy evenki falu sámánizmusát a nemzedékek és specialisták tudásának szempontjából elemzik, illetve egy evenki falu fiataljainak életkilátásait kutatja, akárcsak a szibériai alkoholfogyasztást.

A burjátiai evenkik és burjátok körében végzett kutatás a Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung/Max Planck Institute for Social Anthropology Halle/Saale Germany támogatásával, együttműködésével zajlik, akárcsak vietnámi projektjében Délkelet-Ázsia néprajzának, különös tekintettel az egykori francia Indokína hegyi törzseinek kultúráinak és vallásának kutatása. Ebben a témakörben egy Dac Lac tartományban 2007-ben végzendő fél éves állomásozó terepmunka előkészítése történt meg.

Az Etnológiai osztály tagjai közül többen fordításaikkal, lektorálásaikkal, kiadási tevékenységükkel a kulturális antropológia/vallásantropológia klasszikus szerzőinek megismertetésén és műveik magyar nyelvű kiadásán, népszerűsítésén fáradoznak.

Disszertációk 2006-ban

Az intézet igazgatója tárgyévben sikeresen megvédte nagydoktori disszertációját – A sámánizmus újjászületése. Két kutató nyújtotta be nagydoktori disszertációját (Folyamatok a magyar paraszti öltözködés alakulásában 17-20. századi viselettörténeti adatok tükrében – 250 p., illetve A Mátyás-hagyomány évszázadai.)

Egy korábbi ifjúsági ösztöndíjas megszerezte a PhD fokozatot (Mongol és belső-ázsiai török népi hitvilág szókincsének összehasonlító nyelvi elemzése).

Két 35 év alatti, korábbi ifjúsági ösztöndíjas kutató nyújtotta be PhD disszertációját és a házi védésen is sikeresen túl vannak (Presztízstárgyak, presztízstárgy-gazdaság és etnikai identitás az erdélyi Gáborok között. 285 p., illetve „Hármat üt Árpád vezér rettentő pajzsára”. A magyar honfoglalás mondahagyományának megkonstruálása és popularizálása a XVIII–XIX. században.)

Az intézetben dolgozik egy akadémikus kutatóprofesszor és egy akadémiai doktori címmel rendelkező munkatárs, a kutatói kollektíva 96 %-a rendelkezik tudományos

minősítéssel leszámítva a fiatal kutatói ösztöndíjasokat (3 fő) és a 35 évesnél fiatalabb (5 fő) munkatársakat.

Az intézet könyvtára 2006 december 31-én 42.338 leltári egységgel rendelkezett (könyv, folyóirat, különnyomat, térkép stb.), 160 cserepartnerrel rendelkezett az évben, összesen 236 könyvvel, CD-vel gyarapodott az állomány (86 vétel, 60 csere, 90 alándék) és 125 kurrens folyóirattal.

Az intézet adattári állománya 14 tétellel, 4763 oldallal gyarapodott, a hangzótar digitalizálása befejeződött, elkészült egy számítógépes nyilvántartás Erdélyi Zsuzsanna hangfelvételeiről.

2006-ban 32 kutatóval dolgozott az intézet, egy munkatárs nyugdíjba vonult és egy fiatal kutatói ösztöndíjas került a Társadalomnéprajzi osztályra, a Társadalomnéprajzi osztály korábbi vezetője távozott, ugyanerre az osztályra új főmunkatárs érkezett, az intézet két megszüntetett akadémiai kutatóhelyről 1-1 fiatal kutatót vett át.

III. Hazai kapcsolatok és pályázatok

Az intézet 3 konferenciát rendezett nem csak a szűken vett néprajztudomány, hanem a rokon- és társtudományok közreműködésével és részvételével. 21 más intézmények által szervezett hazai és 8 nemzetközi konferencián vettek részt az intézet kutatói.

A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetével és a Kriza János Néprajzi Társasággal együttműködve szervezte a *Regionalitás, közösségépítés, szórványgondozás – Nemzetközi összefogás a szórványkérdésben* című konferenciát.

A munkatársak közül 13 kutató vállalt jelentős, rendszeres munkát a hazai felsőoktatásban, az ELTE Tárgyi Néprajz-, Kulturális Antropológia- és Belső-Ázsia Tanszékein, a pécsi TE Néprajz- és Kulturális Antropológia tanszékén, a Debreceni TE Néprajzi Tanszékén, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékén, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, a Szent István Egyetemen, a zsámbéki Apor Vilmos Katolikus Főiskolán és az ELTE Tanárképző Főiskolán. 4 intézeti kutató oktatott különböző doktori iskolákban, 3-an tartottak egyszeri előadást és az intézmény akadémikus kutatóprofesszora vezeti az ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszékén folyó *Európai Etnológia* PhD programját.

Az intézet munkatársai 10 OTKA és 3 más pályázatban témavezetők és résztvevő kutatók.

IV. Nemzetközi kapcsolatok és pályázatok

Az intézetben folyó etnológiai kutatások kapcsán már részletesebben említett Max-Planck-Institut für ethnologische Forschung/Max Planck Institute for Social Anthropology Halle/Saale Germany intézetben 2006-ban 3 kutató is dolgozott hosszabb rövidebb ideig. A vietnámi projekten kívül a „House of Culture-project”-ben vesz részt magyar kutató. A 2006 tavaszán indult nemzetközi kutatás a Max

Planck Institute for Social Anthropology Siberian Studies Centre támogatásával szibériai (altaji, tuva, csukcs, és komi valamint burját) kultúrházak működésének szociálanropológiai vizsgálatát végzi.

Az osztrák *Österreichische Gesellschaft für Europapolitik* alapítvány és az MTA Néprajzi Kutatóintézetének együttműködésében végzett „Gelebte Nachbarschaft in der Grenzregion” – „Megélt szomszédság a határrégióban” című projektben 2 intézeti fiatal vett részt. A kutatás Vas és Győr-Moson-Sopron megye 10 határ menti települését érintette, 500 kérdőív lekérdezésére került sor, emellett interjúk készültek a kiválasztott települések polgármestereivel. A kérdőívek és az interjúk egyaránt a határrégió rendszerváltás, illetőleg a két évvel korábbi EU-csatlakozás hatására bekövetkezett változásait firtatták, különös tekintettel az életszínvonal, a munkaerőpiac, a határon túli munkavállalás, a határátlépési szokások és a határ túloldalán élőkkel való kapcsolattartás mikéntjének alakulására. A kérdőívek és interjúk kiértékelésével, táblázatokkal, grafikonokkal, kísérő tanulmányokkal kétnyelvű kiadványban látott napvilágot. Ugyancsak tanulmány született a polgármesterekkel készített interjúk alapján, s ez is két nyelven került a nyilvánosság elé.

Az antropológiai gondolkodás előfutárai témában a „The Humboldt Digital Library: A Global Network of Knowledge” című amerikai-német projektben vesz részt intézeti munkatárs.

Külföldi ösztöndíj, kutatás

A 2006–2007. akadémiai évben az Indiana University, Bloomington Central Eurasian Studies Department Hungarian Studies Programján az ezévi Ránki György Hungarian Chair visiting Professora az intézet egyik munkatársa, ebben a minőségében 2006. őszi szemeszterében 2 kurzust oktat *Ethnicity Society and Culture in Historic Hungary, Part I: From the beginnings to the end of 17th century*, illetve *Rural Society and Folk Culture in Hungary* címen.

Az intézet egy másik munkatársa ugyancsak 2006. szeptember elsejétől a HAESF (Hungarian-American Enterprise Scholarship Fund, Senior Leaders & Scholars Fellowship) főmunkatársi és vezetői kutatóösztöndíjával Bloomingtonban, az Indiana University Central Eurasian Studies Department intézményében „*Self-image, Self-representation and “Heritage Institutions” – Research on the Institutional Network of Hungarian Ethnic Communities in the US*” program keretében Indiana, Pennsylvania és New Jersey államok magyar közösségeiben kutat.

Magyar Állami Eötvös ösztöndíjat hárman nyertek el (3 hónap – University College London, Antropológia Tanszék, 3 hónap Kirgiz Állami Egyetem, 2 hónap Szlovákia, Besztercebánya.)

Az intézet kutatói 585 napot töltöttek terepen, elsősorban hazai és határon túli magyar területeken, ezen kívül szibériai, kaukázusi népek körében és Vietnámban.

A 2006. évben létrejött egyezmények: horvát – magyar (horvát – magyar interetnikus kapcsolatok a hagyományos kultúrában), szlovén – magyar (lokális kultúrák a globális világban – összehasonlítások, romániai – magyar (interetnikus kapcsolatok és társadalmi migráció a XIX-XX. századi Erdélyben), román – magyar

az időskor kategóriájának formális megkonstruálása és törvényi szabályozása. A 2006. évben megújított egyezmények: Bolgár Tudományos Akadémia, Folklor Intézete (Bolgár-magyar összehasonlító kutatások a folklorisztika területén. Etnokulturális hagyományok és modern idők) Bilaterális egyezmények keretében 12 ki- és beutazás történt.

V. Az év folyamán megjelent jelentősebb publikációk

Könyv

Szilágyi Miklós: A személyes paraszti tudás érvényessége – Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében. (Néprajzi tanulmányok – sorozatszerk. Szemerkenyi Ágnes) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006. 203.

Benedek Katalin (kiad., szerk.): Tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858. Balassi Kiadó, Budapest, 2006, 1012. (Magyar Zoltán (sorozatszerk.): Magyar népköltészet tára 6. – Fontes Musei Ethnographiae 8. A Néprajzi Múzeum Forráskiadványai 8.) 60 pont

Magyar Zoltán: Szent György a magyar kultúrtörténetben. A Kárpát-medence Szent György-hagyományainak néprajzi és művelődéstörténeti rétege. Kairosz Kiadó, Budapest, 2006, 256.

Lammel, Annamária – Nagy, Ilona: La bible paysanne. Traduit du hongrois par Joëlle Dufeully. Bayard, Paris, 2006, 472. 40 pont

Hoppál Mihály (főszerk.)– Vargyas Gábor (szerk.) – a szerk. munkatársa Berta Péter: Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. XXIII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 596.

Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor (szerk.): Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére. (Sudia Ethnologica Hungarica 8.) PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2006, 620. 20 pont

Hoppál Mihály: Hiedelem és hagyomány. L'Harmattan, Budapest, 2006, 224. (Szóhagyomány. sorozatszerk. Nagy Ilona) 30 pont

Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds): Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection. Akadémiai, Budapest, 2006, 279. 23 pont

Hoppál, Mihály – Napolskikh, Vladimir – Siikala, Anna-Leena: Khanty Mythology. (Encyclopaedia of Uralic Mythologies 2.) Akadémiai Kiadó – Finnish Literature Society, Budapest – Helsinki, 2006, 241.

Tanulmány

Balogh Balázs – Borsos Balázs: A magyar néprajztudomány jelene. (Intézmények – kutatási irányok – intézményközi kapcsolatok) Magyar Tudomány, 167. évf. 2006, 7. sz. 806–812.

Berta Péter: Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitásgyakorlat az erdélyi Gáborok között. Tabula, 2005, [2006] 2. 171–200.

Flórián Mária: Változások a köznép öltözködésében a 18. században. In Hoppál Mihály (főszerk.) – Vargyas Gábor (szerk.): Ethno-lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. XXIII, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 381–396.

Az Ethnologie française, XXXVI, 2006, 2. száma magyar különszámként jelent meg 3 intézeti tanulmányával:

Hoppál Mihály: Le Chamanisme dans la culture hongroise. Ethnologie française, XXXVI, 2, 2006, 215–225.

Jávor Kata: Roles sexuees aá Varsány (1971–2004): entre tradition et modernité. Ethnologie française, XXXVI, 2, 2006, 2, 273–282.

Nagy, Iлона: Le conte Le Christ et le forgeron et l'Évangile apocryphe de Thomas. Ethnologie française, XXXVI, 2006, 2, 227–236.

Az ukrán Narodna tvorcsiszt ta etnografija magyar különszáma 8 intézeti munkatárs tanulmányával jelent meg, többek között

Kriza Ildiko: Ugorszka vizvolna bijna y folklori ukrainciv-rusziniv. Hungarian War of Liberation in the Folklore of Ukrainians-Ruthenians. 4. Magyar néprajz – Ugorszka etnografija. 2006, 89–98.

Mikos Éva: A magyar honfoglalás történeteinek konstruálódása a XIX–XX. század fordulójának ponyva-, ifjúsági- és tankönyvirodalmában. Esettanulmány Böngérfi János életművének példáján. In Ekler Andrea – **Mikos Éva** – **Vargyas Gábor** (szerk.): Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Iлона tiszteletére. (Sudia Ethnologica Hungarica 8.) PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Pécs – Budapest, 2006, 442–461.

Paládi-Kovács Attila: A Felföld ásványvize: a csevice. Agria, Az egi Dobó István Vármúzeum Évkönyve, XLII, 2006, 11–28.